

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

**Verslag ontmoetingsseminar voor Israëliërs en Palestijnen
5 - 14 september 2011, Cyprus**

Stichting C.O.M.E. - Communication Middle East

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

Maaïke Hoffer, Projectleider Stichting C.O.M.E.

Oktober 2011

Steun het werk van Stichting C.O.M.E.! Dit doet u door een financiële bijdrage over te maken naar banknummer 37 33 187, t.n.v. Stichting COME te Baarn. Stichting C.O.M.E. heeft een ANBI-keurmerk.

Meer informatie vindt u op de website www.stichting-come.nl.

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

Verslag Ontmoetingsseminar Stichting C.O.M.E.

Inhoudsopgave

1. *Inleiding*
2. *Vorbereiding*
3. *Seminar*
 - 3.1. Inleiding
 - 3.2. Aandachtspunten en ontwikkelingen
 - 3.3. Comité
 - 3.4. Deelnemers en *circumstantial* groepen
 - 3.4.1. Algemeen
 - 3.4.2. Brief van een Israëlische deelnemster
 - 3.4.3. Overpeinzing van een Palestijnse deelnemer
 - 3.5. Programma
 - 3.5.1. Programma van dag tot dag
 - 3.5.2. Hot Topics
 - 3.5.3. History Timeline
 - 3.5.4. Yes/No game
4. *Evaluatie*
 - 4.1. Algemeen
 - 4.2. Evaluatie in cijfers
 - 4.2.1. Algemene evaluatie in cijfers: organisatie en belang van activiteiten
 - 4.2.2. Evaluatie van specifieke activiteiten in cijfers: organisatie en belang
 - 4.2.3. Algemene veranderingen na het seminar
 - 4.2.4. Open vragen en antwoorden
5. *Persoonlijk nawoord door Maaike*

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

1. Inleiding

‘Wind of Change’ was dit jaar het thema van het jaarlijkse, door stichting COME georganiseerde seminar. Het seminar vond van 5 tot 14 september 2011 plaats in Platres, Cyprus.

Het thema hebben we gekozen naar aanleiding van de ontwikkelingen die gaande zijn in de Arabische wereld. Van tevoren was er bezorgdheid over de invloed op het seminar van recente ontwikkelingen in Palestina, Israël en omliggende Arabische landen: de demonstraties in de Arabische landen, het voornemen van de Palestijnse Autoriteit om erkenning bij de VN te vragen voor een Palestijnse Staat, sociale protesten in Israël en de reacties in Israël op de ‘Arabische lente’. Op het seminar terugkijkend, kan ik zeggen dat de bezorgdheid niet terecht is geweest. Het was wel een uitdagend seminar, maar niet op het gebied van de politieke veranderingen. De Palestijnen zijn blij voor de bevolkingen van de diverse Arabische landen dat zij eindelijk, na zoveel jaren van onderdrukking, zich uitspreken tegen hun regimes. Over de plannen van de Palestijnse Autoriteit (PA) om bij de VN erkenning van de Palestijnse Staat aan te vragen, waren de Palestijnen berustend. Ze geloven niet dat er iets zal veranderen in de situatie. Diegene die deze onderwerpen aansneden, waren vooral de Israëlische deelnemers. Er heerst bij hun bezorgdheid over wat regimeveranderingen zullen betekenen voor de relaties van Israël met deze landen en voor de veiligheid van de Israëliërs. Een aantal Israëliërs was bang dat “de haat voor Israël een gemeenschappelijke basis zal zijn voor de nieuwe staten.” Al met al kwamen hier interessante discussies over op gang.

Er namen 29 deelnemers deel aan het seminar, 15 vrouwen en 14 mannen. Hiervan behoorden 12 tot de joods Israëlische groep, 10 tot de ‘67 Palestijnse groep (Palestijnen uit de bezette Westelijke Jordaanoever) en zeven tot de ‘48 Palestijnse groep (Palestijnen die in Israël wonen).

Het programma is in grote lijnen uitgevoerd zoals het comité het in de voorbereiding vastgelegd heeft. Omdat het seminar anderhalve dag korter was dan vorig jaar (in verband met andere vluchttijden en financiële middelen), kon een aantal activiteiten niet plaatsvinden of was korter dan gebruikelijk. In 3.2 leest u meer over de kleine veranderingen die in het programma hebben plaatsgevonden.

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

Stichting COME wil jonge Israëliërs en Palestijnen de mogelijkheid geven elkaar te ontmoeten en te leren kennen in een neutrale omgeving. Ieder kan zijn eigen verhaal vertellen en het verhaal van de andere kant horen. De menselijke kant van het conflict wordt zichtbaar voor deelnemers. Ook gaan deelnemers op zelfonderzoek uit, naar hun eigen identiteit, de identiteit van de groep waartoe zij behoren afgezet tegen de identiteit van de andere groepen. Het volgende gebeurt, verwoord door een deelnemer: “We komen hier om de wereld te veranderen, maar we vinden onszelf veranderd terug.” Een andere deelnemer gaf aan: “Het seminar brengt de harten van mensen dichterbij en geeft de mogelijkheid tot *exposure* (blootstelling). Blootstelling is de sleutel tot verandering.” Met de financiële steun van donateurs en fondsen kan stichting COME deze *exposure* blijven aanbieden aan toekomstige deelnemers.

Het seminar werd in 2011 begeleid door Iris Meljes en Maaïke Hoffer voor stichting COME, Erez en Ilan als joods Israëliërs comitéleden, Riad als '67 Palestijns comitélid en Liana en Jawad als de '48 Palestijnse comitéleden. Ten opzichte van vorig jaar, waren slechts drie van de acht comitéleden weer aanwezig (Riad, Iris en Maaïke). Dit was een van de uitdagingen van dit seminar. We hebben veel tijd en energie besteed aan onze dagelijkse bijeenkomsten ter evaluatie van die dag en voorbereiding van de volgende dag. Door de gedrevenheid en het enthousiasme van de comitéleden hebben we een zeer succesvol seminar neergezet.

2. Voorbereiding

In mei 2011 heeft het comité een voorbereidingsweekend gehouden. Het comité dat uiteindelijk naar Cyprus ging, was toen nog niet helemaal bekend. Uit Nederland waren Iris en Maaïke aanwezig, Riad kwam uit Ramallah. Als Israëliërs comitéleden waren Reut, Anton en Erez aanwezig. Reut en Anton (in 2010 comitélid in Cyprus) hadden beiden aangegeven wegens persoonlijke omstandigheden niet aanwezig te kunnen zijn bij het seminar. Zij waren nog op zoek naar een tweede comitélid naast Erez. Namens de '48 Palestijnen waren Shadi, Zaki en Liana er. Ook Shadi en Zaki konden, in tegenstelling tot het seminar van 2010, dit jaar niet mee naar Cyprus. Zij hadden twee vervangers gevonden, Liana en Fadi. Liana was bij de voorbereiding aanwezig. Fadi moest op het laatste moment afzeggen waarna Jawad bereid werd gevonden comitélid te zijn.

Twee dagen lang kwam het comité in Nes Ammim bijeen, in het noorden van Israël. We hebben het programma in elkaar gezet, alle programmaonderdelen afzonderlijk

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

doorgenomen, de werving, selectie en voorbereiding van aanstaande deelnemers besproken, verwachtingen en rollen van het comité behandeld en andere relevante zaken doorgenomen. Omdat een meerderheid van de comitéleden nieuw was, is er aan bepaalde zaken meer tijd besteed, zoals de rollen en verwachtingen. Meer over het nieuwe comité leest u in 3.3.

Na het voorbereidingsweekend werd al snel duidelijk dat Ilan, deelnemer aan het seminar in 2007, het tweede Israëlische comitélid zou worden. De Israëlische groep deelnemers was relatief snel rond. Reut, Anton, Ilan en Erez hebben samen deelnemers geworven en meer dan 40 mensen gesproken. Zij kwamen tot een uiteindelijke groep van 12 deelnemers. In augustus zijn zij twee dagen bij elkaar gekomen ter voorbereiding op het seminar. Met slechts één late afzegging, waarvoor weer iemand anders gevonden werd, is de Israëlische voorbereiding soepel verlopen.

Riad, het '67 Palestijnse comitélid, besloot om dit jaar alleen naar Cyprus te gaan, zonder een tweede comitélid. Met zijn 10 jaar ervaring voor COME is dit geen probleem. Hij had moeite om een geschikte groep deelnemers te vinden. Sommigen wilden niet uit Palestina weg in deze spannende tijden, anderen zagen er tegenop om in dezelfde kamer als een Israëliër te slapen, weer iemand anders was aanwezig tijdens de eerste van de vier voorbereidingsbijeenkomsten en besloot daarna toch niet deel te nemen. Kortom, het kostte moeite. Uiteindelijk had Riad een geschikte groep van tien deelnemers bij elkaar. Zij zijn ter voorbereiding een aantal keer samengekomen.

Bij de '48 Palestijnen verliep de voorbereiding zeer moeizaam. Potentiële deelnemers lieten lang op zich wachten met een definitief ja of nee, waardoor het selecteren zo goed als stil lag. De comitéleden waren zelf zeer druk, en ruim drie weken voor het seminar moest Fadi wegens drukte en studieverplichtingen toch afzeggen. Uiteindelijk is Jawad (deelnemer in 2010) bereid gevonden om comitélid te zijn. Tot een paar dagen voor het seminar was de groep niet bekend. Hierdoor hebben zij geen gelegenheid gehad om samen te komen en het seminar voor te bereiden. Ook lukte het niet om acht deelnemers te werven, het werden er zeven. Deze moeilijke voorbereiding veroorzaakte wat onduidelijkheden binnen de '48 Palestijnse groep.

Volgend jaar zal er alles aan gedaan worden om alle deelnemers een soortgelijke, uitvoerige voorbereiding op het seminar te geven: een essentieel onderdeel van het seminar.

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

3. Seminar

3.1. Inleiding

Het seminar duurde dit jaar 10 dagen, van 5 tot 14 september, waarvan de laatste dag alleen een reisdag was. De vluchten waren dit jaar anders dan vorig jaar, wat invloed op het seminar had. De aankomsttijd van de heenvlucht was voor beide reisgroepen (de '67 Palestijnen uit Amman en de '48 Palestijnen met de joodse Israëliërs uit Tel Aviv) ongeveer gelijk. De vertrektijden lagen echter ver uit elkaar. De groep naar Amman vloog al om 13.00 's middags, terwijl de groep naar Tel Aviv pas om 22.30 uur 's avonds vertrok. We hebben besloten om gezamenlijk het hotel te verlaten en naar het vliegveld te gaan, om zo een gemeenschappelijk einde van het seminar te hebben. De groep naar Tel Aviv had daarna nog een halve vrije dag in Larnaca. Voor het seminar betekende dit dat we eigenlijk maar 9 werkelijke seminardagen tot onze beschikking hadden.

Het programma zit procesmatig zo in elkaar dat we beginnen met persoonlijke kennismaking gedurende de eerste 3 dagen (*ice breaking, expectations, hike, listening, fears and trust*). De activiteit History Timeline op de 3^e dag (zie meer onder 3.5.3.) markeert de overgang van de persoonlijke kennismaking naar onderwerpen die meer met het conflict te maken hebben. Na de persoonlijke kennismaking ontwikkelt het seminar zich verder naar de nationale en politieke kennismaking. Activiteiten hiervoor zijn o.a. de *Group to Group meeting*, de films en de *Hot Topics* (meer onder 3.5.2.). Uit de evaluatieformulieren blijkt dat deelnemers waardering hebben voor de professionele organisatie en dat zij inzien dat het seminar qua opbouw goed in elkaar zit.

Het thema 'Wind of Change' hebben we gekozen naar aanleiding van de *wind of change* die het afgelopen jaar door het Midden-Oosten waaide en nog steeds voortduurt. Het onderwerp kwam een aantal keer in het programma terug, o.a. als discussieonderwerp en als onderwerp van een creatieve activiteit. Sommige deelnemers geven echter aan op het evaluatieformulier dat zij meer van het thema hadden willen zien.

De locatie voor het seminar was dit jaar het dorp Platres in het Troodos gebergte (centrum van Cyprus). In het Pendeli Hotel werden we warm welkom geheten. Wat betreft voorzieningen was het hotel goed: ruime conferentieruimte, genoeg plek om in kleine groepjes afgezonderd te zitten, zwembad, flexibele houding van de manager en in een rustig dorp. Een prima hotel om ook volgend jaar weer heen te gaan.

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

3.2. Aandachtspunten en ontwikkelingen

Elke dag begint met wake-up activiteiten, waarna we in de conferentieruimte in de grote kring zitten om het programma van die dag door te nemen en eventuele opmerkingen of aandachtspunten te noemen. Dit wordt elke dag gedaan door de dagvoorzitter (*chairperson*), één van de comitéleden.

De groep was dit jaar opvallend op tijd elke dag. Onderling hadden ze mensen aangewezen die verantwoordelijk waren voor het wakker maken van iedereen 's ochtends. Dit werkte erg goed. Elke middag sloten we de lange pauze af met een koffiepauze van 15 minuten, om iedereen te verzamelen en dan weer te beginnen met het middagprogramma. Al tijdens de tweede dag kwamen deelnemers naar het comité toe om te zeggen dat zij de koffiepauze te kort vonden. We hebben toen de lunchpauze een kwartier ingekort en de koffiepauze een kwartier verlengd, waardoor we op dezelfde tijd konden beginnen, maar zij wel meer tijd hadden om koffie te drinken.

Al tijdens de eerste dagen merkten we als comité dat het seminar duidelijk korter was dan vorig jaar. We hebben besloten om de creatieve opdracht te verkorten: in plaats van vier sessies van een uur en veel voorbereiding voor de deelnemers in hun vrije tijd, is dit slechts een sessie van 2,5 uur geworden.

De dagexcursie naar de badplaats Limassol is een essentieel onderdeel van het seminar als uitlaatklep voor alle deelnemers en specifiek voor de '67 Palestijnen, waarvan de meesten niet makkelijk naar zee kunnen en eentje zelfs nog nooit de zee had gezien. Deze dag stond gepland op een zondag. Ter plekke kwamen we erachter dat op zondag veel winkels dicht zullen zijn, waarna we besloten om de dag te verschuiven. Een dag ervoor, zaterdag, was niet mogelijk vanwege de reisbeperkingen op shabbat van de orthodox joodse deelnemster. Het moest dus de dag erna, maandag worden. Qua opbouw van het programma kwam dit echter niet goed uit, omdat dit de één na laatste hele programmadag was. Ook vond de vrije dag als uitlaatklep op deze manier pas laat in het programma plaats. Een aantal deelnemers geeft op hun evaluatieformulier aan dat zij inderdaad vinden dat deze dag te laat kwam. Helaas was er, wegens het relatief korte seminar, geen andere mogelijkheid.

Tijdens een van de wake-up activiteiten halverwege het seminar, stelde een aantal deelnemers een oefening voor waarin iedereen iemand moest bedanken. We zaten in een

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

cirkel en om de beurt bedankte elke deelnemer iemand ergens voor. Er werden dingen gezegd als 'bedankt voor een goed maar helaas te kort gesprek gisteren', of 'bedankt dat je er bent wanneer ik het nodig heb', of 'bedankt dat je mij elke ochtend wakker maakt', of 'bedankt voor de dikke knuffel gisteren na een hele heftige sessie'. Een joods Israëliische deelnemster zei tegen haar '67 Palestijnse kamergenote: "Bedankt dat je mijn kamergenote bent, de beste ooit".

Een belangrijk onderdeel van het seminar is het delen van de (driepersoons)kamers. Voor sommige deelnemers is dit erg moeilijk. Van diverse deelnemers hoorde ik dat zij de eerste avond, hoe moe zij ook waren, niet goed naar bed durfden te gaan omdat het in gemixte kamers was. Bij voorbaat schrikt dit mensen af. Een aantal potentiële Palestijnse deelnemers besloot niet deel te nemen vanwege de gemixte kamers. De groepsdynamiek tijdens het seminar zou heel anders zijn als we niet zouden werken met gemixte kamers. Er is geen moment van echte comfort of privacy voor de deelnemers. Zelfs je terugtrekken in je kamer is moeilijk, want daar kan iemand van de andere kant zijn. Samen leven en elkaar leren kennen begint bij het wakker worden en eindigt bij het slapen gaan. Elke dag weer. Over alles moeten de deelnemers praten, zelfs over praktische punten als wie als eerste gaat douchen of wie de sleutel van de kamer heeft. Bij de evaluatie krijgen we over het algemeen goede feedback hierop. Een '67 Palestijnse zei: "Mijn Israëliische kamergenote liet persoonlijke foto's zien die zij van huis had meegenomen. Ik voelde dat zij haar leven met mij wilde delen. Dat was heel ontroerend voor mij." Een '48 Palestijn verwoordde het zo: "Zelfs na heftige discussies gaan we terug naar de kamer en leven we verder als vrienden. Dit is heel belangrijk."

In de grote groep laat de orthodox joods deelnemster extreemrechtse ideeën en opmerkingen horen. In persoonlijke ontmoetingen (*personal appointments*) accepteert zij echter veel meer, wanneer zij voelt dat zij zich niet hoeft te verdedigen tegenover de hele groep. Er is duidelijk een verschil tussen gedrag, opmerkingen en statements die in de grote groep gemaakt worden en in één op één ontmoetingen. Hieruit blijkt weer dat de *personal appointments* in het programma erg belangrijk zijn.

Elke *circumstantial* groep heeft de mogelijkheid om een film te tonen aan de andere twee groepen over een onderwerp dat zij aan willen boren. De Israëliische groep heeft elke dag gediscussieerd over welke film het zou worden. Deze discussies waren heel intens, met ruzies, emoties en tranen. Uiteindelijk werd voor de film 'Exodus' gekozen (een Hollywood verfilming van het boek van Leon Uris), na een stemming waarbij één deelnemer niet wilde

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

stemmen en het verder 5 tegen 6 werd. Eigenlijk stonden de meeste Israëliëse deelnemers niet achter de keuze van deze film en dat gevoel werd versterkt nadat de discussie met de Palestijnen na de film veel emoties en boze woorden van beide kanten oopriep. Dit was het dieptepunt qua sfeer van het seminar. Gelukkig bleek al tijdens het seminar (o.a. tijdens de *farewell party* en de evaluatiesessie) en vooral na het seminar, dat de deelnemers uit dit dal zijn gekomen. Dit laat - wat het comité betreft - het succes van dit seminar zien.

Een onderdeel dat wat mij betreft voor positieve verrassingen zorgde, was de sessie over het conflict in Cyprus met Marios en Hussein, de ons al 10 jaar bekende Griekse en Turkse Cyprioten. Anders dan voorgaande jaren, hadden we de deelnemers verplicht om een film over het conflict op Cyprus te kijken waarin verschillende kwesties naar boven komen. Deze film, 'Women of Cyprus', geeft een algemene achtergrond bij het conflict en laat ook zien, door specifiek gebruik van bepaalde termen (*refugees, settlers, green line, occupation, etc.*), welke overeenkomsten er zijn tussen het conflict op Cyprus en dat tussen Israël en de Palestijnen. De introductie door Marios en Hussein was kort, waarna de deelnemers in drie groepen verdeeld werden om de diverse kwesties te bespreken. Na afloop konden er vragen gesteld worden. De laatste vraag ging over wat de Cyprioten ons (de Palestijnen en Israëliërs) aanraden om te doen om hoop te blijven houden. Marios en Hussein antwoordden dat het voor hen heel belangrijk is om een gemeenschappelijke visie te hebben. Een toekomstbeeld voor over een bepaalde periode, waar iedereen het over eens is en waarvandaan je dan terug kunt werken en stappen kunt nemen om het te bereiken. Zij zeiden: "Werk samen, discussieer, respecteer de verschillen, probeer gemeenschappelijke kwesties te vinden, ontmoet elkaar zonder propaganda, probeer elkaar te begrijpen, verander de groep om je heen, probeer mensen bijeen te krijgen voor verzoening." Ze stelden dat het conflict veranderd moet worden van een probleem uit het verleden naar een probleem van de toekomst. Ook vertelden zij dat in het conflict op Cyprus veel termen en woorden door de verschillende partijen anders worden geïnterpreteerd omdat ieder zijn eigen *narrative* heeft. Hussein benadrukte dat hij het belangrijk vindt om te zoeken naar een nieuwe, gemeenschappelijke taal, zodat de verschillende partijen het eens zijn over de gebruikte termen en deze termen niet verder tot emoties leiden.

Dit zoeken naar een *common vision* en een *new language* sprak de deelnemers zeer aan. Dit bleek direct uit de keuze van de *hot topics* (discussieonderwerpen) de dagen erna. Waar normaal gesproken onderwerpen als vluchtelingen, grenzen, Jeruzalem en nederzettingen aan bod komen, koos men nu voor onderwerpen als 'Wat is onze gemeenschappelijke visie voor over 20 jaar?', 'Op zoek naar een nieuwe taal' en ook 'Hoe zou ik mij voelen in de

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

schoenen van de andere partij?'. Dit zijn moeilijke onderwerpen om over na te denken en eventueel een overeenkomst of compromis over te bereiken, de deelnemers stonden er echter open voor.

De dag na de Palestijnse culturele avond (waaraan alle gasten van het hotel hadden meegedaan) kreeg het comité een brief van één van de hotelgasten. Dit was een lange brief, twee volle kantjes handgeschreven in het Engels, van een mevrouw van Armeense afkomst, geboren en getogen in Libanon, die sinds enkele tientallen jaren onderdak heeft gevonden op Cyprus. Zij schreef o.a.: "We zijn allemaal bewoners van deze planeet, waarom zou het een verschil maken waar men geboren is, de kleur van een persoon, de cultuur en de religie die iemand heeft? In plaats van het verschil te omarmen en ervan te leren, waarom zouden we ons ertegen moeten verzetten?... Ik was verrast om jullie allemaal te zien, jonge mensen, twee zijden van dezelfde munt, die zo gemakkelijk contact maken en elkaar leren kennen, wetende dat jullie uit gemeenschappen komen die vijandigheid injecteren in de ideologieën van jonge, vreedzame mensen. ... Wij zouden moeten creëren, of nee, jullie, de jonge generatie, jullie zouden de toekomst moeten creëren, jullie zouden de weg naar voren moeten ontwerpen, als jullie tenminste echt geloven dat het mogelijk is om vreedzame co-existentie te bereiken. Jullie zijn allemaal prachtige mensen, vol leven, met de toekomst voor je, en jullie hebben de 'sleutel' in jullie hart en hoofd. Jullie kunnen het leven verbeteren! ... Afsluitend wil ik, jullie 'zuster', medebewoonster van deze aarde, uit een naburig land met ongeveer dezelfde gewoonten, ik wil jullie groeten. Ik wil jullie en jullie geliefden, uit de grond van mijn hart, een leven in vrede wensen. Het is zonde om het te verdoen in oorlogen. De beste wensen voor iedereen, met zusterlijke liefde, 11/09/2011."

Op de laatste avond organiseerde een aantal deelnemers de traditionele *farewell party*. We waren welkom in een van de plaatselijke taverna's, waar we karaoke hebben gedaan. Het werd een groot feest, met zingende en dansende deelnemers. Ook het comité moest eraan geloven en samen een lied zingen. Het werd een vrolijk einde van een heftig maar succesvol seminar.

3.3. Comité

Eén van de uitdagingen van het seminar was het bijna geheel vernieuwde comité. We waren dit jaar met 7 personen, waarvan alleen Riad, Iris en ondergetekende al diverse seminars meegemaakt hadden.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Voor de '48 Palestijnse groep waren Liana en Jawad de nieuwe comitéleden. Beiden waren in 2010 deelnemer. Zij zijn beiden jong, Liana gaat een master doen in Jeruzalem en Jawad is begonnen aan zijn stage in Tel Aviv bij een advocatenkantoor.

Erez en Ilan begeleidden de Israëlische deelnemers. Ilan was in 2007 deelnemer, Erez in 2008. Beiden zijn heel actief in (politiek) linkse, Israëlische organisaties. Voor hen was het een uitdaging om hun eigen politieke ideeën niet te laten merken aan hun deelnemers om zo het vertrouwen van alle Israëliërs, ook die met (extreem) rechtse ideeën, te behouden.

De nieuwe comitéleden waren zeer gedreven en enthousiast. Omdat we elkaar beter moesten leren kennen, hebben we veel tijd besteed aan onze meetings, overdag en 's avonds. Het was hard werken voor de comitéleden: als comité een goed werkende, elkaar vertrouwende groep worden, ervoor zorgen dat het programma op de best mogelijke manier uitgevoerd wordt én zorg dragen voor de deelnemers, met al hun uiteenlopende opinies, emoties, wensen en gevoeligheden.

Het was niet altijd gemakkelijk voor de nieuwe comitéleden om

duidelijk onderscheid te maken tussen het zijn van comitélid en deelnemer. Als deelnemer is het helemaal

jouw seminar: je kunt met alle discussies meedoen en overal op in gaan. Maar als comitélid is dit absoluut niet de bedoeling. Inhoudelijk moet het comité neutraal zijn, dit betekent dat we ons buiten alle inhoudelijke discussies moeten houden. Dat dit helaas niet altijd is gelukt, blijkt uit de

evaluatieformulieren, waarin een aantal deelnemers het comité niet altijd neutraal noemde. Voor volgend jaar zullen we het belang van de neutraliteit zeker benadrukken.

De dag na terugkomst stuurde Ilan deze e-mail aan het comité:

“Shalom. Het was niet makkelijk om afscheid te nemen van de groep gisteren. Ze waren nog lang aan het huilen en elkaar aan het omhelzen voordat ze eindelijk het vliegveld verlieten. Ze hebben al een aantal kleine meetings geregeld in Haifa en Nazareth en ze zijn heel erg enthousiast over het organiseren van een follow-up meeting. Twee meiden ('48 Palestijnse en een joods Israëlische) willen het organiseren.....

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

Nogmaals SUPER bedankt voor jullie allemaal. Zoals de cynische Oscar Wilde eens heeft gezegd: 'We zitten allemaal in de goot, maar sommige van ons kijken naar de sterren.' Tot snel ziens, Ilan."

3.4. Deelnemers en circumstantial groepen

3.4.1. Algemeen

Dit jaar waren er in totaal 29 deelnemers aanwezig, 15 mannen en 14 vrouwen. Hiervan waren twaalf joodse Israëliërs, tien '67 Palestijnen en zeven '48 Palestijnen. Twee deelnemers arriveerden op de derde dag van het seminar. Eentje ('48 Palestijn) vanwege studieverplichtingen. Hij moest zijn scriptie afmaken en inleveren, waardoor het onmogelijk voor hem was om op maandag met de groep mee te reizen en daardoor woensdag pas kwam. De andere, een '67 Palestijn, wegens het feit dat hij laat aankwam bij de grensovergang tussen de Westelijke Jordaanoever en Jordanië. Omdat het heel druk was, sloot Israël eerder de grensovergang en moest de bus waar deze deelnemer in zat terugkeren. Hij keerde terug naar Ramallah, verzette zijn ticket naar twee dagen later (de dag erna werd er niet gevlogen) en vervolgens waagde hij de tweede poging om de grens over te steken. Nu ging alles goed, maar ook hij kwam pas twee dagen later aan dan de rest van de groep.

Aan joods Israëliëse kant was één deelneemster orthodox joods. Zij eet kosher en is op zaterdag beperkt in haar activiteiten. Zij is opgegroeid in een nederzetting, waar haar hele familie nog steeds woont. Zij zelf studeert in Jeruzalem.

Het niveau Engels van de deelnemers was erg goed dit jaar. Het viel een aantal comitéleden op dat hierdoor het niveau van de discussies ook erg hoog was. Iemand zei dat, vergeleken met het jaar waarin hij deelnam, er in sessies twee keer zoveel besproken wordt. Deelnemers konden zich goed uitdrukken en dingen hoefden niet verschillende keren herhaald te worden, waardoor er een hoog tempo in de discussies lag en men dieper op onderwerpen kon ingaan.

Het opleidingsniveau van de deelnemers was gemiddeld genomen erg hoog. Van de 29 deelnemers zijn 27 bezig met een bachelor of een master op de universiteit of hebben zij die afgerond. Hierdoor waren veel gesprekken diepgaand, analytisch en met veel kennis van zaken.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

In vragenlijsten die de deelnemers voor het seminar hebben ingevuld, komen de verschillende motieven voor deelname aan het seminar naar voren. Deze zijn voor Palestijnen en Israëliërs fundamenteel verschillend. Dit merken we tijdens de seminars, maar nu wordt dit bevestigd in deze ingevulde vragenlijsten. Israëliërs komen om vrienden te maken, om de verhalen van de andere kant te horen en om te leren van de andere kant, terwijl Palestijnen hun verhaal kwijt willen, aan de Israëliërs willen laten weten hoe het dagelijkse leven van Palestijnen onder bezetting eruit ziet en zij willen de opinie van de andere kant veranderen. Gedurende het seminar komen deze uiteenliggende motieven wel dichter bij elkaar, maar dit verschil blijft aanwezig.

De '48 Palestijnse groep bracht op de eerste dag van het seminar, tijdens de sessie *Expectations* (verwachtingen), een dilemma naar voren. Deze groep gaf aan dat het graag door beide andere groepen als een aparte groep gezien wil worden. De deelnemers zeiden dat zij zich door beide groepen onder druk gezet voelen om bij hen te horen. De '48 Palestijnen zeiden dat zij zich juist onderdeel van beide groepen voelen (zich identificerend met de Palestijnse identiteit maar wonend in Israël en een Israëliërs paspoort dragend), maar wel met hun eigen specifieke kwesties. Zij verwoordden dit heel voorzichtig, om de twee andere groepen niet voor het hoofd te stoten. Gelukkig werd dit geaccepteerd door de anderen. Zelfs zover, dat een '67 Palestijn in het evaluatieformulier schreef dat hij het zo'n goed idee vond om een aparte '48 Palestijnse groep te hebben, zodat zij onderling hun '48-'67 issues kunnen bediscussieren. En een joods Israëliërs deelnemer verwoordde het zo: "Ik heb veel geleerd over de '48 Palestijnse groep. Zij staan dicht bij beide groepen, maar van beide zijn zij niet volledig onderdeel."

De Israëliërs groep heeft altijd de langste en de moeilijkste groepsbijeenkomsten. Veel Israëliërs willen als individu gezien en benaderd worden. Tijdens het seminar worden in een aantal activiteiten de drie *circumstantial* groepen tegenover elkaar gezet, of de deelnemers worden in ieder geval gezien als een lid van een specifieke groep. Voor Israëliërs is dit over het algemeen moeilijk. De Palestijnen zien hen als een collectief dat verantwoordelijk is voor het dagelijks leed van de Palestijnen. Binnen de Israëliërs groep, net zoals binnen de Israëliërs maatschappij, bestaat een breed spectrum van uiteenlopende meningen. Iedereen verkeert in zijn dagelijks leven over het algemeen in een groep die ongeveer dezelfde politieke opinies heeft. De diversiteit van de Israëliërs maatschappij komt tijdens het seminar echter duidelijk naar voren. De Israëliërs deelnemers beseffen dit, wat voor discussies, onrust en spanningen leidt binnen de groep.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Tijdens de evaluatie (mondeling en schriftelijk) op de laatste dag van het seminar gaven veel deelnemers aan dat zij op de een of andere manier in contact willen blijven. Diversen noemen meerdere activiteiten die stichting COME kan organiseren: een follow-up weekend, een terugkomdag of een volgend seminar voor dezelfde groep. Wij gaan hiermee aan de slag. Een idee voor een kort follow-up seminar van 2 dagen voor deze groep in Israël is er al. Het zal aan de deelnemers zelf zijn om dit te organiseren. Ik hoop dat stichting COME wat financiën en logistiek betreft behulpzaam kan zijn.

3.4.2. Brief van een Israëlische deelnemster

Hieronder volgt een brief (e-mail) die een Israëlische deelnemster een week na het seminar aan alle deelnemers en comitéleden heeft gestuurd.

Voor de mensen aan wie ik elke dag denk, door Shiran (vertaald uit het Engels door Maaïke).

“Hallo mooie mensen,

Hoe gaat het?

Het is nu half 2 's nachts en ik word verondersteld om binnen enkele uren naar Hongarije te vliegen, maar het belangrijkste dat ik nu wil doen is iets aan jullie schrijven.

Tja... hoe gaat het?

Het is inmiddels iets meer dan een week geleden dat het seminar is afgelopen (het lijkt langer geleden, toch?) en ik weet niet hoe het met jullie zit, maar ik denk er nog steeds over na. De eerste drie dagen nadat ik thuis was gekomen, heb ik alleen maar op bed gelegen, starend naar de muren, proberend te begrijpen wat er gebeurd is. Je weet wel, alleen maar heel veel nadenken. Ik herlas de briefjes die jullie me geschreven hebben, ik lag na te denken over de dingen waarvan het mij spijt dat ik ze niet heb gezegd, de dingen die ik had willen vragen, de mensen met wie ik nog meer had willen praten en ik lag mij af te vragen waar iedereen van jullie op dit precieze moment is.

Tijdens deze week heb ik geprobeerd om te begrijpen waar het seminar echt over ging.

Ging het over het conflict?

Ging het over Israël's en Palestijnen?

Ging het over communicatie tussen mensen?

Ging het over angst en vertrouwen?

Ging het over het leven? Over de liefde?

Soms denk ik dat zeggen dat het seminar over het conflict ging, het seminar te klein maakt.

Snappen jullie wat ik bedoel?

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

Misschien gaat het over mensen. En over onszelf en over de kleinste en grootste dingen van het leven.

Wanneer ik aan jullie denk, de mensen van het seminar waar ik zoveel van houd, dan denk ik: "Wat de #@% is het probleem?? Ik kan gemakkelijk met ieder van jullie samen wonen als mijn beste vriend, mijn beste buurman, mijn beste maatjes voor feestjes..." Maar dan herinner ik me dingen die we besproken hebben: "Nu is het te ingewikkeld..., er is te veel haat aan beide kanten..., misschien na een paar generaties ..".

Wat hangt er van ons, gewone mensen, af? Kunnen we een kleine verandering teweegbrengen? Ik geloof dat wij dat kunnen. Misschien ben ik te naïef (ik weet het), maar ik denk echt dat het ook van ons afhangt. Het gaat erom wat wij onze vrienden en familie vertellen, en nog belangrijker, onze kinderen. Zullen we hen leren om van de andere kant te houden en hen te respecteren?

Ik voel dat ik graag wil dat iedereen van wie ik houd ook aan dit seminar zal deelnemen.

Voor mij is dit seminar niet geëindigd, dit is slechts het begin.

Ik weet het niet... ik wilde dit gewoon met jullie delen.

Ik wens jullie een hele goed week en Shana Tova. En veel dank voor het lezen van deze email.

Ik houd van jullie uit de grond van mijn hart en ik mis jullie allemaal."

Shiran

3.4.3. Overpeinzing van een Palestijnse deelnemer

Hieronder volgt een overpeinzing van een Palestijnse deelnemer, geschreven ongeveer een maand na het seminar.

You can, door Elias (vertaald uit het Engels door Maaike)

"Je kunt het niet helpen dat je je verwondert over de hoeveelheid informatie die het menselijk brein in een kwestie van milliseconden kan verwerken en opslaan. Probeer te zich een korte periode van tien dagen voor te stellen, doorgebracht ergens aan de Middellandse Zee rond het eiland Cyprus, ondertussen op alle niveaus verdiept in het Palestijns-Israëliëse conflict, zelfs tot aan de slaapkamers toe in de kleine uurtjes van de nacht.

De serene omgeving van het stadje Platres, met zijn kleine zomerhuizen omgeven met druivenranken, stond in schril contrast met de kokende pot emoties die in de conferentiezaal op de tweede verdieping van het Pendeli Hotel aan het opborrelen was, waar mensen uit de drie *circumstantial* (indirecte) groepen elkaar dagelijks ontmoetten.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Zelfs nu bijna een maand verstreken is sinds het seminar, vind ik mezelf nog steeds soms starend in het niets, nadenkend over alle onderwerpen die in deze tien dagen werden opgeworpen. Het is moeilijk uit te leggen hoe zelfdefiniërend het kan zijn wanneer je geconfronteerd wordt met een onderwerp waarover je geen vooropgezet idee had, maar waar je tegelijkertijd gevraagd wordt om je mening over te geven... Het is als het polijsten van een ruw mineraal dat glashelder en sprankelend wordt na al het harde werk. Als een veteraan in dialoog/conflictoplossing/co-existentie programma's, kan ik eerlijk zeggen dat ik het verrijkend en verfrissend nieuw vond om samen te werken en je persoonlijke ervaring met volwassenen te delen en niet met tieners die hun laatste jaar op de middelbare school doormaken.

Tijdens het seminar kon je merken hoe mensen soms in hun meest kwetsbare situatie waren, waarin ze het toestonden dat anderen een blik wierpen op een deel van hun privégedachten en ideeën, dingen die je misschien niet eens prettig vindt om in de veiligheid van je eigen huis te bespreken. Ik voel mijzelf altijd gesterkt na een seminar, ik word er weer aan herinnerd dat het niet het einde van de wereld betekent als je met collega's, vrienden en familie het conflict bediscussieert.

Hoe kan ik mijn spoor van gedachten beëindigen zonder vermelding te maken van de kers op de taart - de geweldige mensen waarvan ik bevoorrecht was om hen te ontmoeten en vriendschap mee te sluiten. Ik kan mij goed de eerste onhandige momenten herinneren toen we elkaar allemaal op het vliegveld zagen, het staren en het gefluister in de bus... Het was daarna nooit meer hetzelfde: de harmonie van zingende en lachende stemmen was aanwezig tot aan onze laatste minuten van een afscheid vol tranen."

3.5. Programma

3.5.1. Programma van dag tot dag

Na vele jaren ervaring met het organiseren van het seminar, heeft het programma elk jaar dezelfde structuur. Na een paar dagen persoonlijke kennismaking, stappen we over naar nationale kennismaking, waarna de politieke kennismaking aan de orde komt. Elke dag is een van de comitéleden de *chairperson* (dagvoorzitter). Deze persoon begeleidt de dag en is verantwoordelijk voor het goede verloop van het programma die dag. Dit jaar was het seminar ruim een dag korter dan vorige jaren, waardoor met sommige onderdelen geschoven moest worden. Het programma zoals we het dit jaar hebben uitgevoerd, zag er als volgt uit:

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

Monday, 5 September 2011

Chairperson: Maaïke and Iris

- 11.00 Arrival in the hotel
- Welcome
- Practical issues
- Ice breaking games
- 12.00 Division of the rooms
- 13.00 Lunch
- Rest / free time
- (COME meeting)
- 16.00 Coffee-tea break
- 16.15 Ice breaking
- Acquaintance games
- 18.00 Expectations
- 19.30 Dinner
- 20.00 Group meeting

Tuesday, 6 September 2011: hike

Chairperson: Riad

- 07.00 Waking up
- 07.30 Breakfast
- 08.00 Hike
- 12.30 Return to the hotel
- 13.00 Lunch
- Free time
- 15.45 Coffee-tea break
- 16.15 Listening
- 18.00 Group meeting
- 19.30 Dinner
- 20.15 COME meeting

Riad

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Wednesday, 7 September 2011: fears and trust

Chairperson: Ilan

- 08.00 Breakfast
- 09.00 Wake-up activities
- 09.15 Fears and trust: exercises
- 10.45 Coffee-tea break
- 11.00 Fears and trust: discussion in small groups
- 13.00 Lunch
- Free time
- 15.45 Coffee-tea break
- 16.15 History Timeline + Discussion
- 18.00 Personal appointments
- 19.00 Group meeting
- 20.00 Dinner
- 20.30 COME meeting
- 21.30 Quiz night

Ilan

Thursday, 8 September 2011: group to group

Chairperson: Erez

- 08.00 Breakfast
- 09.00 Wake-up activities
- 09.15 Preparation group to group meetings
- 11.00 Coffee-tea break
- 11.15 Group to group meeting '67-Isr
- 13.00 Lunch
- Free time
- 15.45 Coffee-tea break
- 16.15 Group to group meeting '48-Isr
- 18.00 Group to group meeting '48-'67
- 19.45 Dinner
- 20.15 COME meeting
- 21.00 Hang out

Erez

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Friday, 9 September 2011: film 1 and hot topic

Chairperson: Liana

- 08.00 Breakfast
- 09.00 Wake-up activities
- 09.15 Film 1: Jewish Israeli film
- 11.30 Coffee-tea break
- 11.45 Discussion
- 12.30 Personal appointment
- 13.00 Lunch
- Free time
- 15.45 Coffee-tea break
- 16.15 Hot topics 1
- 18.15 Film Cyprus
- 19.30 Dinner
- 20.30 COME meeting
- 21.30 Group meeting – introduction to Cyprus

Liana

Saturday, 10 September 2011: Cyprus conflict

Chairperson: Jawad

- 08.00 Breakfast
- 09.00 Wake-up activities
- 09.15 Yes / No game
- 10.00 Cyprus conflict: Marios and Hussein
- 11.00 Coffee-tea break
- 11.15 Cyprus conflict: Marios and Hussein
- 13.00 Lunch
- Free time
- 15.45 Coffee-tea break
- 16.15 Hot topic 2
- 18.00 Preparation Palestinian cultural night
- 19.30 Dinner
- 20.30 COME meeting
- 21.30 Palestinian cultural night

Jawad

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Sunday, 11 September 2011: film 2 and hot topics

Chairperson: Riad

- 08.00 Breakfast
- 09.00 Wake-up activities
- 09.15 Film 2: '67 Palestinian
- 11.00 Coffee-tea break
- 11.15 Discussion
- 12.00 Personal appointments
- 13.00 Lunch
- Free time
- 15.45 Coffee-tea break
- 16.15 Hot topics 3
- 18.00 Preparation Jewish Israeli cultural night
- 19.30 Dinner
- 20.15 COME meeting
- 21.30 Jewish Israeli cultural night

Riad

Monday, 12 September 2011: film 3 and excursion to Limassol

Chairperson: Ilan

- 08.00 Breakfast
- 09.00 Wake-up activities
- 09.15 Film 3: '48 Palestinians
- 11.00 Discussion
- 12.00 Departure to Limassol
- 19.15 Return to hotel
- 20.30 Dinner
- 21.15 COME meeting

Maaike en Ilan

Tuesday, 13 September 2011: evaluation

Chairperson: Maaike and Iris

- 08.00 Breakfast
- 09.00 Wake-up activities

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

- 09.15 Creative activity
- 11.00 Coffee-tea break
- 11.15 Presentation creative activity
- 11.45 Personal appointment
- 12.15 Written evaluation
- 13.00 Lunch
- Free time
- 15.45 Coffee-tea break
- 16.15 Evaluation
- 18.00 Group meeting
- 19.00 COME meeting
- 20.00 Dinner
- 21.00 Farewell party

Iris

Wednesday, 14 September 2011: departure

- 07.30 Breakfast
- 08.30 Check-out
- 09.00 Departure

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

3.5.2. Hot Topics

Tijdens de drie sessies *Hot Topics* in het programma, krijgen de deelnemers de mogelijkheid om in kleine groepen te discussiëren over onderwerpen die hen interesseren. Voor alle drie de sessies geven wij de deelnemers de mogelijkheid om onderwerpen te noemen waarover zij willen discussiëren, waarna door middel van een stemming een lijst met discussieonderwerpen vastgesteld wordt. Elk comitélid krijgt één van de onderwerpen, waarna de deelnemers een onderwerp kiezen om daadwerkelijk over te praten. Er worden twee voorwaarden aan de *Hot Topic* groepen gesteld: een discussiegroep mag uit minimaal 3 en maximaal 7 deelnemers bestaan en elke discussiegroep moet deelnemers hebben uit minimaal twee *circumstantial* groepen.

Hieronder volgt de lijst met alle discussieonderwerpen die door de deelnemers genoemd werden. Daaronder staat welke onderwerpen in de drie sessies bediscussieerd zijn.

September recognition

Responsibility of Palestinians for the situation

Refugee problem

Influence and acknowledgement of the situation on daily life of both sides

Influence of seminar on ourselves

Jerusalem

International and American involvement in the conflict

Situation in / between West Bank and Gaza

Palestinian prisoners in Israeli prisons + Gilad Shalit

Wall / fence / barrier

One / two state solution

Common culture and the value of life in it

Participation of '48 Palestinians in violent demonstrations

Army service

Relations between religions

How do I feel in the shoes of the other side?

A new language to talk about the conflict

How will the situation be in 20 years? What is your vision for it?

What will / can you do in your society (after seminar)

Influence of seminar now and afterwards

What is your solution?

Settlements

Aliyah and the justification for Israeli nationality

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

The revolutions in the Middle East and us
How do I feel after the Palestinian cultural night?

De gekozen onderwerpen voor de drie sessies *Hot Topics*:

Eerste sessie:

September recognition

Responsibility of Palestinians for the situation

Refugee problem

Influence and acknowledgement of the situation on daily life of both sides

Influence of seminar on ourselves

Tweede sessie:

How do I feel in the shoes of the other side?

International and American involvement in the conflict

Palestinian prisoners in Israeli prisons + Gilad Shalit

A new language to talk about the conflict

How will the situation be in 20 years? What is your vision for it?

Derde sessie:

How do I feel in the shoes of the other side?

The revolutions in the Middle East and us

How do I feel after the Palestinian cultural night?

Influence of seminar now and afterwards

3.5.3. History Timeline

Tijdens de sessie *History Timeline* kiest elke deelnemer een gebeurtenis die voor hem of haar de belangrijkste gebeurtenis is in het conflict of die het conflict voor hem/haar symboliseert. Iedereen schrijft deze gebeurtenis op een papiertje, dat we aan een lijn hangen zodat we een geschiedenis tijdlijn krijgen. Hierna vertellen de deelnemers in kleine groepjes meer over de gekozen gebeurtenissen. Dit gebeurt aan de hand van de volgende vragen:

- Which event did you choose? Can you tell the group more about it?
- Why is the event important for you?
- Who or what influences your decision, what is important about the event(s) or what is right and what is wrong?
 - Family
 - Media

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- Politics
 - Traditions
 - Own experiences
 - Own investigations etc.
- Are there different narratives/meanings/names about the same event in the group?
 - What differences and what similarities can we find in the same event in our group?
 - How is it to hear different narratives/meanings about the same event?
 - How do you think we can agree on what happened, about events, about facts in history?

Men ziet in dat een gebeurtenis totaal verschillende en soms zelfs tegenovergestelde uitleg en betekenis kan hebben voor mensen uit de andere groep. De sessie *History Timeline* is de sessie die een overgang maakt van de persoonlijke kennismaking en persoonlijke verhalen, naar de onderwerpen die meer met het conflict te maken hebben.

3.5.4. Yes/No game

Tijdens de *Yes/No game* krijgen de deelnemers vragen voorgelegd waarop het antwoord ja, nee of ergens ertussenin kan zijn. Eén kant van de conferentieruimte is 'ja', de andere kant 'nee'. Nadat de vraag voorgelezen is, kiezen deelnemers de ja- of de nee-kant, of ergens ertussenin, waarna ze met argumenten mensen in het midden over kunnen halen naar hun kant te komen. Deze oefening laat op een leuke manier zien dat er in een groep Israëliërs en Palestijnen opeens hele andere scheidslijnen komen dan die van nationaliteit. In de evaluatieformulieren wordt deze oefening vaak één van de beste onderdelen van het seminar genoemd.

Gestelde vragen:

1. If you had a big career opportunity abroad, would you leave the country for a long period?
2. Would you marry someone that is not from your religion?
3. Would you marry someone from the other side?
4. If your state would be run by religious law (*halakha, sharia*), would you leave?
5. Would you agree to a solution in which your people would have a state with full-rights (including right of return), but without an expression of national symbols?
6. If there will be full separation between state and religion, would you leave?
7. Would you agree to international rule over the holy places of Jerusalem?
8. Do you distinguish between harming civilians and harming armed forces in the conflict?

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

9. Would you like your children to study and learn the narrative of the other side as well as your own?
10. I prefer to live in a democratic state where I am the minority, then in a non-democratic state where I am the majority.
11. If women had more power, the conflict would have been resolved already.
12. The key to solving the conflict is closer economic cooperation between the two sides.

4. Evaluatie

4.1. Algemeen

Het comité is op 14 en 15 oktober 2011 bijeen gekomen om het seminar te evalueren. Iedereen heeft een positief gevoel over het seminar. Er worden moeilijkheden en dieptepunten erkend, maar dat de deelnemers hieruit zijn gekomen en over het algemeen met positieve gedachtes terug naar huis zijn gegaan, geeft aan dat het seminar goed verlopen is.

De comitéleden zien het succes van deze groep en dit seminar vooral in de activiteiten die zich in de maand na het seminar ontwikkelden. In de speciaal opgerichte Facebook groep is men heel actief, er wordt veel gebeld onderling, gemixte groepjes spreken samen af, de '48 Palestijnen zijn een weekend naar Ramallah geweest, op bezoek bij de '67 Palestijnen, etc. Veel deelnemers zijn serieus geïnteresseerd in een follow-up seminar. Stichting COME zal in januari 2012 dit voor hen faciliteren.

Op de laatste dag van het seminar hebben we een evaluatiesessie gehouden en vulden deelnemers een uitgebreid evaluatieformulier in. Over het algemeen zijn de deelnemers tevreden over de organisatie en zien zij veel activiteiten als waardevol. Details hierover staan in paragraaf 4.2.1. en verder.

Een '67 Palestijnse jongen noemt in de evaluatie als vijf belangrijkste geleerde lessen en ervaringen uit het seminar de volgende: "1. Mijzelf plaatsen in de schoenen van de andere kant; 2. Naar mensen luisteren zonder direct te oordelen; 3. Leren hoe je mensen van de andere kant kan vertrouwen; 4. Er is altijd een andere mogelijkheid; 5. Er is hoop." Iemand anders schrijft: "Dialogo is de eerste stap naar een oplossing."

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

We vragen deelnemers om voor vertrek een korte vragenlijst in te vullen. Uit deze vragenlijsten komt naar voren dat de meeste deelnemers via vrienden en eerdere deelnemers over het seminar gehoord hebben. Deze ‘mond-op-mond’ reclame is zeer belangrijk, maar kan alleen succesvol zijn als men positieve dingen hoort. Uit het feit dat bijna iedereen via via over het seminar hoort en wil deelnemen, kunnen we stellen dat de ‘mond-op-mond’ reclame positief is en dat de seminars als waardevol worden ervaren.

Op de vraag of deelnemers deelname aan het seminar zullen aanraden aan vrienden, antwoordt iedereen ‘ja’. Een deelnemer legt uit: “Ja, omdat ze veel kunnen leren, zichzelf kunnen ontwikkelen en een betere maatschappij kunnen maken.” En iemand anders: “Ja, absoluut. Ik wil dat zij dezelfde ervaring hebben, omdat ik geloof dat deze ervaring er veel aan bijdraagt om de manier waarop beide kanten elkaar bekijken, te veranderen.”

4.2. Evaluatie in cijfers

Hieronder vindt u het evaluatieformulier dat de deelnemers ingevuld hebben. In de tabel zijn de cijfers van alle 29 deelnemers verwerkt (iedereen heeft het formulier ingevuld). Niet iedereen heeft echter alle vragen ingevuld. In de eerste twee tabellen (paragraaf 4.2.1. en 4.2.2.) hebben de deelnemers bij alle praktische zaken, de inhoud, de voorwaarden en elke activiteit ingevuld in hoeverre zij het *excellent* tot *very bad* georganiseerd vonden, en hoe betekenisvol dit voor hen was. De verdeling is als volgt:

1 Excellent / Absolutely meaningful	2 Good / Meaningful	3 Neutral	4 Bad / Not meaningful	5 Very bad / Absolutely not meaningful
--	---------------------------	--------------	------------------------------	---

In de tabel in paragraaf 4.2.3. staan de gemiddelden van de algemene veranderingen na het seminar. Deelnemers hebben aangegeven in hoeverre zij het met bepaalde stellingen eens zijn.

De gemiddelde cijfers staan steeds in de eerste kolom (*mean*). In de tweede kolom staan het aantal scores van 1 en 2 (*N scores of 1/2*); in de derde kolom staan het aantal scores van 4 en 5 (*N scores of 4/5*).

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

4.2.1. Algemene evaluatie in cijfers: organisatie en belang van activiteiten

	Activity	How good/bad was this organized? 1: excellent - 5: very bad			How meaningful was this to you? 1: absolutely meaningful - 5: absolutely not meaningful		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5	Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
Practical issues of seminar	Preparation before the seminar	2,1	21	3	Not asked, because not applicable		
	Hotel / Accommodation	2,2	18	3			
	Food in the hotel	2,9	9	7			
	Transportation	2,0	19	3			
	Organization	1,7	25	0			
	Wake up activities	1,8	23	2			
	Facilitation by the committee members	2,0	20	1	1,8	19	1
	Free time activities (swimming pool, Limassol, etc.)	2,2	20	4	1,7	22	1
	Coffee-tea breaks	1,8	20	3	2,0	16	2
	Division of the rooms	2	21	3	2,2	15	4
Content of seminar	Theme of the seminar	2,1	19	2	2,6	13	6
	Small group Discussions	1,6	25	0	1,5	23	1
	Whole group discussions	2,2	18	2	2,3	15	4
	Circumstantial group meetings	2,3	16	3	2,2	17	3

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

	Activity	How good/bad was this organized? 1: excellent - 5: very bad			How meaningful was this to you? 1: absolutely meaningful - 5: absolutely not meaningful		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5	Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
Condi- tions of seminar	General atmosphere in the seminar	2	22	0	2	16	2
	Openness to say what I want	1,9	24	2	1,5	24	1
	Safety and trust between people	1,9	20	1	2	19	3
	Respect and acceptance between people	2	20	0	1,8	20	2
	Equality between people	1,6	22	2	1,9	17	3

4.2.2. Evaluatie van specifieke activiteiten in cijfers: organisatie en belang

Date	Activity	How good/bad was this organized? 1: excellent - 5: very bad			How meaningful was this to you? 1: absolutely meaningful - 5: absolutely not meaningful		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5	Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
5 Sept	Ice breaking games	1,7	24	0	1,6	22	0
	Acquaintance	2,2	16	1	2,1	16	0
	Letter to yourself	2,4	14	3	2,5	12	3
	General expectations	2,2	17	2	2,2	16	3
	Personal expectations	2,1	17	2	2,0	18	2
	Group expectations	2,5	13	4	2,2	16	3
6 Sept	Hike	1,4	25	1	1,8	20	3

Wind of Change

رياح التغيير

רוח של שינוי

Date	Activity	How good/bad was this organized? 1: excellent - 5: very bad			How meaningful was this to you? 1: absolutely meaningful - 5: absolutely not meaningful		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5	Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
	Listening exercises	1,7	22	1	1,8	20	3
7 Sept	Games of Fears and Trust	1,7	24	2	1,8	21	3
	Discussion about fears and trusts	1,7	23	1	1,7	22	1
	History Timeline and discussion	1,8	21	0	1,7	22	1
	Personal appointments	1,6	23	0	1,8	23	3
	Quiz night	1,4	27	1	1,8	20	3
8 Sept	Preparation of the group to group meeting	2,2	19	4	2,1	19	4
	Group to group meeting (Israeli's – '67 Pal)	1,8	19	1	1,9	18	2
	Group to group meeting (Israeli's – '48 Pal)	1,9	14	1	1,8	15	1
	Group to group meeting ('67 Pal – '48 Pal)	1,5	15	1	1,4	15	1
9 Sept	Film of the Jewish Israeli group	3,4	8	16	3,2	9	13
	Discussion about the film of the Jewish Israeli's	2,3	22	3	2,5	15	8
	Hot Topic	1,8	22	3	1,9	21	3
	Film 'Women of Cyprus' as introduction to conflict Cyprus	1,9	20	1	2,3	15	3
10 Sept	Yes / No game	1,7	21	4	1,7	23	1
	Introduction of the conflict in Cyprus (Marios, Hussein, Umut)	2,1	19	4	2,2	16	2

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Date	Activity	How good/bad was this organized? 1: excellent - 5: very bad			How meaningful was this to you? 1: absolutely meaningful - 5: absolutely not meaningful		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5	Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
	Discussion in small groups about the conflict in Cyprus	2,0	20	3	2,1	18	3
	Palestinian cultural night	1,4	26	1	1,6	23	3
11 Sept	Film of the '67 Palestinians	1,7	23	2	1,4	25	2
	Discussion about the film of the '67 Palestinians	1,6	27	0	1,5	26	1
	Israeli cultural night	1,6	26	1	1,9	23	3
12 Sept	Film of the '48 Palestinians	1,4	25	1	1,7	25	1
	Discussion about the film of the '48 Palestinians	2,1	19	3	1,9	21	2
13 Sept	Creative activity	2,2	19	5	2,3	19	7
	Presentation of the creative activity	1,8	24	2	2,9	22	5

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

4.2.3. Algemene veranderingen na het seminar

	Statement	How much do you agree? 1: completely agree – 5: completely disagree		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
Uniqueness of seminar	I have met people that I would/could never meet at home	1,7	23	3
	I have said ideas and feelings that I would/could never say at home	3,5	8	17
	I have said what is really important to me	1,5	17	0
	I have met people from the other side of the conflict	1,5	26	1
	I have seen and/or heard the ideas, motivations and feelings of people from the other side of the conflict, that I would/could never see/hear at home	2,1	19	4
Inner processes	I have been thinking a lot	1,5	24	1
	I have dealt with a lot of emotions	1,5	23	0
	I have been doing a lot	1,8	23	1
	I was very motivated	1,8	22	1
	I have been thinking/feeling a lot about myself	1,9	21	0
	I have been thinking/feeling about the ideas, feelings or images that I have of other people	1,5	26	0
	I have been thinking/feeling about my national identity and/or about the national group that I belong to	2,0	20	2
	I have been looking at the way how other people think/feel about my national identity	1,7	24	2
	I have been thinking/feeling about my stereotypes that I have of people	1,7	23	1

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

	Statement	How much do you agree? 1: completely agree – 5: completely disagree		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
	I have been testing how accurate and true my feelings/ideas/images about other people are	2,0	23	3
	I have been thinking/feelings about my relationships with other people from other groups	1,6	26	0
	I have been thinking/feeling about how I am a victim of the conflicts between different groups in the Middle-East	2,6	14	10
	I have been thinking/feeling about how I am responsible in the conflicts between groups in the Middle-East	2,4	16	3
	I have been thinking/feeling about how other people are victims in the conflicts between groups in the Middle-East	2,0	20	4
	I have been thinking/feeling how other people are responsible for the conflicts between groups in the Middle-East	1,8	25	2
Group process- Es	I felt part of the whole group (Israeli's and Palestinians)	1,9	21	2
	I felt part of my own circumstantial group	2,1	17	2
	I felt relaxed	2,8	11	9
Lessons learnt during the seminar	I have learnt how to speak with people that I usually do not speak with at home	2,2	20	6
	I learned to listen to other people	2,2	19	4
	I learned to say what is important to me	2,3	19	6
	I learned new facts about the conflicts between groups in the Middle East	2,1	18	4
	I learned why there are conflicts between groups in the Middle East	2,8	13	8
	I have changed my ideas, feelings and/or images of other people	2,6	13	5

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

	Statement	How much do you agree? 1: completely agree – 5: completely disagree		
		Mean	N scores of 1/2	N scores of 4/5
	I see now that I have many stereotypes of other people	2,7	12	6
	I feel less scared now about the conflict in the Middle East	3,1	10	11
	I feel less scared now to meet people from other national groups	2,4	19	8
	More than before the seminar, I can see now that people from other national groups are also human beings with emotions, pains and motivations	2,6	16	8
	I have changed how I think/feel about my own group	3,1	8	8
	I have changed how I think/feel about the other groups	2,1	19	2
Conclusions about the meaning of the seminar	This seminar was very useful to me	1,7	20	1
	I am glad that I have been at this seminar	1,4	25	1
	This kind of seminars is important	1,3	26	1
	The organization should continue organizing this seminar in the future	1,2	27	1
Personal follow-up	I have been thinking/feeling about what I could do/change in the conflicts between groups	1,8	23	0
	I have been thinking/feeling about how I can change my daily life at home	2,7	13	8
	I want to change how I live together with other people from other national groups, when I return home	2,1	17	2
	I would like to keep in contact with the people that I met here	1,1	28	0
	I would like to be involved in the organization of future seminars	1,8	23	3

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

4.2.4. Open vragen en antwoorden

Hieronder volgt een overzicht van de antwoorden die deelnemers hebben gegeven op de open vragen uit het evaluatieformulier. De antwoorden zijn onderverdeeld in antwoorden gegeven door de joods Israëliische deelnemers, de '67 Palestijnen, de '48 Palestijnen en door deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren.

Wat zijn de vijf belangrijkste ervaringen of lessen die je van dit seminar mee naar huis zal nemen?

1ste belangrijke ervaring/les

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- I have partners for a dialogue in the other side.
- Israeli society is very racist.
- The belonging of Palestinians to the land is deeply embedded in their culture, family and daily life.
- Lesson: to really listen, not just listen to what you want to hear.
- A shared personal story of someone of the other group helped me understand how it is to be in her place.
- Lesson: complex identity of '48 Palestinians.
- Experience: asking myself about my own ideas about identity, society, nationalism.
- Experience: going out together with only the other side, feeling home at the end.
- The other side consist of people just like me.
- The Palestinians phrase: "I should feel this way..."

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- We should not get stuck in the victims' corner; we need to admit our own mistakes.
- Lesson: to try to understand the other side.
- I learned to share things with people I didn't know before.
- Putting myself in the shoes of the other side.
- We should always express ourselves.
- Passionate listening.
- Learn how to listen and not just scream and argue.
- The Jewish group has so much anxiety about their own existence, if we (Palestinians) counter that fear we will have a better life.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Meeting the Palestinian group was important; I knew that they are similar and close to us.
- Being able to really listen to the opinion of others.
- In each group people are different and with a variety of opinions and there are internal conflicts.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- I can trust the other side.
- I liked the usage of the term circumstantial groups.
- People are different but they still are human beings.
- I learned that '67 Palestinians also believe in a two state solution.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Try to figure out the good faith in every person because it is always there.
- Experience: making personal connection with people.
- There are many people at the other side who are not 100% aware of the facts.

2de belangrijke ervaring/les

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- It is much more difficult to solve this conflict than I imagined.
- Way to improve our lives is by meeting and breaking the alienation.
- Palestinian national identity is strongly associated to the land.
- To see the other, not just to explain and defend yourself.
- One state solution is the best way to solve this conflict.
- Lesson: how other people see the refugee problem.
- Now I want more to make a change
- We have to be patient, listen and understand the other side's pains, problems and motives.
- The leaders make this conflict harder to be solved.
- The Palestinian cultural night.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Never judge others because of some persons' behavior, all are human beings.
- Try to listen to what the other side is saying.
- Message of respect: I do not agree with you but I respect the way you think.
- Listen to people and do not judge quickly.
- Hearing and respecting the other is really important and creates openness rather than being blocked.
- Loving.
- My personal beliefs are hard to change after a certain age.
- Everybody is hurt sometimes, now it is time to get along.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Saying my ideas of the conflict to the Israelis face to face helped me discover that my opinions are clear to me.
- Learning to respect and understand others issues, problems and difficulties.
- When they open their hearts, people are very emotionally involved and one should be sensitive and aware not to hurt their feelings.
- I can live a good life in safety with the other side.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- We can make mistakes.
- Art is the most common thing between all the groups.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Past is always painful, so look for a bright future.
- Lesson: becoming more aware of my part in the conflict.
- We have understanding individuals in both sides.

3de belangrijke ervaring/les

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Even if it is difficult, as an Israeli I need to take responsibility to make a move to change the situation.
- I want to know more about the culture and life of the Palestinians.
- Palestinian citizens of Israel are strongly connected to the Palestinian identity; a solution must involve them.
- To look to the future.
- We can never agree about what happened in the past, but we can agree about the future.
- Making a strong effort to view and listen to other people's pain.
- Listening and being more aware of the other side's suffering.
- Problems and responsibility are on both sides.
- Stereotypes happen to be false more than true.
- Experience: the personal conversations with '48 Palestinians.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Exchange of opinions creates a new me. There is big hope now for living together in peace.
- Try to pass your ideas to the other side.
- Acceptance: I accept what others say.
- Learning how to trust people from the other side.
- Having a '48 Palestinian group is a great idea because of the opportunity to discuss our '48-'67 issues.
- Putting myself in the shoes of the other side.
- If you are not accepted as you are by the majority, this means that something is wrong with you, not with the others.
- Not everything is in our hands, we should let the circumstances change and make decisions according to that change.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- What we feel in the conflict has more influence than real history.
- Seeing the person first as a person, before thinking where he came from.
- In order for people to listen to you, do not be aggressive with them.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- I believe one day there will be a good solution for both sides.
- To change the other side you should change yourself first.
- Most of all will return to their state and do something in their community.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- People share many things as humans.
- Lesson: knowing that there must be a different solution.
- Some things in the conflict should be changed.

4de belangrijke ervaring/les

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Hopeless people and hopeless thinking should not break my hope.
- Like the first scene in the '48 movie: sometimes, during a storm, one can lose the right way.
- Israeli society is militant, ignorant and indifferent.
- To open your eyes and really see the other.
- In both sides there are people who give too much meaning to symbols.
- I learned about the Palestinian point of view regarding the UN recognition of the Palestinian state.
- Experience: making personal relationships between people from different sides.
- People are people everywhere.
- Once you know someone, you cannot hate him.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Everyone deserves to live with respect and dignity, achieve it by putting ourselves in the others place.
- Dialogue is the first step to a solution.
- Lesson: to understand that I respect someone but I do not have to agree with him.
- There is always another option.
- Practicing patience.
- There are no perfect humans, only perfect intentions. Let's start with these.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- My existence is important, even if not everyone agrees with my opinions.
- Sharing thoughts, ideas and opinions with others was very important.
- Great experience to hear people from other groups acknowledge me.
- I go home with new friends.
- Try to change your society but try not to be changed by it.
- Main conclusion: we are all humans.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Be optimistic in everything you do and in the thoughts you share.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- Experience: looking for answers in different ways than I am used to.
- Accepting the other side should be learned at schools.

5de belangrijke ervaring/les

Antwoorden van de joods Israëlische deelnemers:

- Not only Israeli left wing is willing to solve conflict with a dialogue.
- The more we will delay finding a solution, the harder it will get.
- Anger and violence make it impossible to open your heart and listen.
- We have to meet and speak more.
- Conflict is maintained by people who don't want to share, capitalism, wrong leadership and international involvement.
- Hanging out, having fun, dancing and drinking together.
- Peaceful talking and agreements are always better than the violent way.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Love, care and sharing are keys for relations with others, enemies or not.
- Try to put yourself in the other sides' shoes.
- A lesson in openness, to think and not put a limit to your thoughts.
- There is hope.
- Lesson: supporting.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- The solution will not be political.
- Doing fun activities as a whole group together was very helpful and super important.
- Different people might live together.
- I am so proud of my nation. I belong to it more than ever.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Learn how to listen, never miss a chance that gets you to talk.
- Having fun.

Zijn jouw ideeën, gevoelens of beelden van andere mensen veranderd? Zo ja, leg uit op welke manier?

Antwoorden van de joods Israëlische deelnemers:

- Yes, we have a lot in common, I didn't realize that before.
- Yes, not all Palestinians see violence as a good way to achieve freedom; it is hard for both sides to change their minds.
- Yes, I learned a lot about '48 Palestinians, they are close to both groups, but are not fully part of it.
- Ja, ik voel dat ik wakker ben geworden, ik voel schaamte dat er zoveel dingen waren die ik niet eerder wist over de andere kant.

Wind of Change

رياح التغيير

רוח של שינוי

- Yes, I understand more deeply the '48 Palestinian identity.
- Yes, being involved emotionally with other people who go through a certain process.
- Yes, I learned that people from the other side are well educated, smart, intelligent, peaceful and fun, and similar to me.
- Yes, I know now the people at the other side. My fear turned into trust.
- Yes, I understand now that a solution about the West Bank is useless without a full solution with all the Palestinians.
- Yes, I know they are human, some people are interested in peace, some are not yet ready for it.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Yes, I learned that not all the Israelis want to vanish us, and that they think we deserve a state. I learned that the '48 Palestinians also have a love for the country and that they have a difficult life in Israeli society.
- Yes, I learned that the other side also wants to listen and understand.
- Yes, negative towards some people: I did not expect them to say certain things. Positive towards some people: I adore and respect their honesty and open mind.
- Yes, I did not expect to meet such nice people from the other group, I dealt with them as humans regardless to which group they belong.
- Yes, I understand the circumstances of the '48 group better now and I feel that they are part of our community.
- Yes, I thought some people were tough, but I changed my opinion about them because they changed themselves.
- No, I knew with what I am dealing even before the seminar.
- Yes, a bit, I already am acquainted with the Israeli mentality.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Yes, positive feelings for the other Palestinian group. My ideas about the Israeli group did not change, they didn't surprise me.
- Yes, my ideas about others changed after getting to know them.
- Yes, I understand certain issues more in relation to the other side.
- Yes, I see now that we can live together in peace.
- No, I see more human banality and complexity.
- Yes, I learned that the Israelis are afraid from the '48 Palestinians, more than the other way around.
- No, my reality puts me between the two sides of the conflict. I belong to one and I live with the other.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Yes, the people in the seminar can somehow together solve some hot topics.
- Yes, on a personal level. It is difficult to describe.
- Yes, I know now that in the other side there are people with who you can speak.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Zijn jouw ideeën, gevoelens of beelden van jezelf veranderd? Zo ja, leg uit hoe.

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Yes, but not relevant for this evaluation.
- Yes, I was wrong by not seeing the '48 Palestinians living next to me.
- Yes, I live as if there is no conflict; in that I take part in the oppression of other people. Israel has to give up more land than just the occupied territories.
- Yes, I have to express my ideas, even if my own group does not like them. Don't be afraid of what they will think of me, stay myself.
- Yes, I thought that being religious and have national feelings is nice, but now I understand it is harmful.
- Yes, I think now that the Israeli state should compromise more than I thought before. I appreciate more my daily life and work.
- Yes, it poses so many questions about myself and my life. It is a very important process.
- Yes, I had a lot of prejudices and I was ignorant and uninvolved.
- No.
- Yes, I learned that illustrating a whole picture of the conflict is meaningless without knowing the people behind the headlines.
- Yes, I know now that the way I say things makes more different than what I actually say.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Yes, of course. I learned how to trust others even if they supposed to be set by my community or the world that they are my enemies. I could overcome the unhealthy feelings of trying all the time not to trust the Israelis. I know that everything happens for a reason, and there is a purpose to be chosen for this seminar, that I have to use what I have got in order to influence others, and I know I will meet the right candidate for this, they will come into my way and I will have the influence and effect to change their ideas. I feel about myself so happy that I am involved in such a big issue and I have a message to achieve.
- Yes, I learned that describing my thoughts to the other side has influence on them.
- No, I am mature, I believe in what I say and don't say anything I don't believe.
- Yes, I changed many feelings after I met people from the other group and I learned so much from them.
- No changes in image of myself.
- No, I have the same opinions about the conflict, but the positive thinking became more and more present.
- Yes, I really respect myself, my beliefs and thoughts more after I have met the others.
- Yes, I am more attached to my identity.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Yes, it was a good experience and the first time for me to express my ideas of the conflict to a group.
- No, I just learned that I should share my opinions more.
- Yes, I feel more accepted and understood.
- Yes, but I have to recollect my thoughts, I will need to think
- No.
- Yes, a bit. I know exactly what my identity is and I am more proud of my people.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Yes, to be a better person with everyone.
- Yes, to become more open minded.
- No.

Hoe zou je de ervaringen opgedaan tijdens het seminar thuis willen gebruiken?

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Study more about the conflict and tell about my experiences in my community and work with youth.
- Discuss my conclusions with friends and family, change their ideas, recommend this seminar to friends.
- Share with family and friends.
- I still don't know, but I want to get to know more people of the other side.
- I don't know.
- ?
- Continue meeting people from the other side, privately and hopefully as part of something.
- To tell people always to try to understand where the other side comes from and what they feel.
- Tell my friends that we have a partner for peace and that we have a lot in common with the other side.
- To encourage people to meet and talk to the other side even if they don't agree about anything.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Influence friends, read about the conflict, and join organizations.
- Share experience with friends and family.
- Try to be more open-minded, read and remember things that can be negotiated in the conflict.
- Try to transfer this experience to my people.
- Get more involved; learn more about the others' narrative and the cause and issues relating to '48 Palestinians.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- I want to apply this group of seminar to bigger groups at home, to make a big strong change.
- ?
- Talk to more Jewish Israeli's, read more books.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Talk about my feelings and other people's feelings with my friends.
- Not being scared to tell other side things that they don't like to hear.
- I will pass my experiences and insights to others.
- Work more with myself.
- I don't know.
- To start talking with the other side in hot topics.
- I will share it with people who are still not sure about their identity.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Transfer of knowledge.

Wat vond je het beste onderdeel van het seminar?

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Hot topic and personal appointments
- '48 Palestinian movie
- Group to group meetings, hot topic
- Everything, the seminar is built in a good and smart way
- Personal meetings and personal friendship
- Dancing, watching movies, group to group meeting
- Many important things, I cannot point one out now. But the Israeli cultural night was very funny
- Personal meetings, yes/no game
- Personal meetings

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Listening, group to group, small group discussions
- Personal meetings and cultural nights
- Making new friends from different religions, places and cultures
- Too many best parts, but the cultural nights helped us to get closer to each other
- Small group discussions
- Personal meetings and compassionate listening
- Being far away from real life made me think about many things in depth
- Free time

Wind of Change

رياح التغيير

רוח של שינוי

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Group to group, especially '67-'48
- Each daily activity had its own importance
- Sharing culture with the other side, I felt as one group during the two cultural nights
- Yes/no game and personal meetings
- '67 Palestinian movie and the impact it had on the Israelis
- Swimming in the sea
- Cultural nights

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Yes/no game
- Personal meetings

Wat vond je het slechtste onderdeel van het seminar?

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Movies
- Creative activity
- Israeli movie
- Israeli movie
- Israeli movie and creative activity
- From being deeply depressed after the '67 Palestinian movie and a hard day to having fun at the cultural night
- Movies, all of them, including the discussions. They gave me a bad feeling
- Discussions after the '67 Palestinian movie, the atmosphere was bad
- Palestinian cultural night

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Discussions after the movies
- Timing and too less free time
- Israeli movie
- Plays and acting
- Having people as participants only to show off and be the center of attention; sleeping in the same room with Israelis
- Evening sessions

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Creative activity
- When things become way too emotional
- Seeing people really desperate and apathic at some point and being scared that they will go home with that feeling
- Everything was good

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- Waking up at 8 every morning
- Israeli movie

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Wake up time after amazing night time
- '67 Palestinian movie

Zou je jouw vrienden of familie adviseren om aan dit seminar deel te nemen? Zo ja, waarom? Zo nee, waarom niet?

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Yes, very important for every Israeli to participate.
- Yes, very important to meet people from the other side and discuss these issues.
- Yes, it is important to raise awareness to the importance of the topic.
- Yes, sure, but not to everyone, some are not advanced enough.
- Yes, they can learn a lot, develop themselves, build a better society.
- Yes, to learn more about reality.
- Yes, but only to people with a strong personality; it is a difficult but important process.
- Yes, it is a great and powerful experience.
- Yes, it can change the way you see life, the conflict and the other side.
- I might.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Yes, my friends deserve to know the truth about the other sides and that stereotyping is wrong. It is better to replace anger, hate and blaming for positive feelings.
- Yes, a good way to express yourself and to listen to the other side
- Yes, to have the chance to express their feelings and stress what they feel
- Yes, absolutely. I want them to have the same experience, because I believe it helps a lot to change the way each side looks to the other.
- Yes, it is a good opportunity that gives people openness and better understanding of the situation.
- Yes, ofcourse, because from here we make the change.
- Yes, but only if they are politically mature.
- Yes, ofcourse!!

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Yes, we need to know more about the conflict in different levels: personal, social, emotional etc.
- Yes, anyone can learn from this experience, it will have an influence on them.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- Yes, the first seminar I know of that allows people in later stage of their life to share experience and discuss as adults.
- Yes, it is fun, away from home, and he/she can think and see.
- Yes, if you meet and live with the other side, you realize that it is not impossible.
- Yes, of course. When we want peace and a solution, we need first of all to start listening and this is the perfect place.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Yes, because of what I have got from this seminar in terms of personal issues and experience.
- Yes, but very few of them will like to participate in a seminar like this, it is very difficult.
- Yes, it might affect the point of view of the other side.

Wat is jouw persoonlijke mening over dit soort seminars?

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Very important for personal people and opinions, but the reality will not change.
- Good and important, even though sometimes it feels depressing and desperate.
- Important for both sides to meet, reduce demonization and broaden perspectives.
- Very important, it can change lives.
- Very important and meaningful.
- They are important, but we need other kinds of actions to get peace.
- Very important, giving the chance to meet and the individual process we have been through.
- Very positive.
- Great, if all the people who take part in the conflict would participate in this kind of seminars, it was easier to find solutions.
- Idea is good, but it was too long.
- I think it is a good idea, but I didn't feel that it was used in the best way possible.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- I can describe it in a quote: "The journey of one thousand miles starts with one step", and this seminar is the first step!
- Good way to change things.
- I support this kind of seminars and want to participate again.
- Good, creative, helpful.
- Useful, helpful and extremely valuable.
- Constructive, it helps me to deliver my point of view to the others.
- Really important and very good.
- It is good they exist, but not having them is ok too.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- It brings peoples' hearts closer and gives the chance to exposure. Exposure is the key to change.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- The seminar can help the new generations in getting to know each other but not in fixing the situation.
- Helpful to a certain point. Still the experience can be very healthy.
- I support and encourage these seminars
- Good idea if one has time and energy to go with it.
- Useful
- I am a big fan and supporter

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Very helpful.
- I haven't made my mind yet about the seminar.
- It might be useful.

Wat kan er volgens jou toegevoegd, verwijderd of benadrukt worden in het programma?

Antwoorden van de joods Israëlische deelnemers:

- Longer.
- Creating something creative for the whole group as a souvenir.
- More discussions about feelings, small mixed group meeting daily for deeper connection and processing.
- Perfect structure.
- Give more time to issues inside circumstantial groups.
- More work with the body, more communication without words. I would add a worm pull.
- Add a group to group activity where each group has to speak as the other. It really helps understand things.
- More information, reading texts together, more movies.
- Sports activity, more personal connections.
- More emphasize on feelings, and how we see the members of the other side. Stick to the personal, even in the whole group meetings.
- 1 or 2 days shorter.
- Put Limassol and the hike not at the edges, but more in the middle.
- Delete: big circle.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Activity: putting yourself in the shoes of the other: amazing how it can make you forgive and understand.
- More time for personal and small group discussions.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- Add people living outside Israel/Palestine who have the Israeli or Palestinian nationality.
- More free time.
- Having some shorter days with no break and early leave is maybe better.
- More understanding from the committee.
- Free speech, better English.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Another group (Gaza, Palestinian refugees).
- People from other parts of Palestine (refugees).
- Personal appointments.
- More free time in which one can be alone.
- Coffee break.
- When we had a difficult day, you should do an activity that shows us what we have in common.
- Big group discussion is not practical and it doesn't allow time for all to express and it cuts discussions.
- Delete: big circle.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Nothing, it was so good for me.
- More emphasize on group interactions.

Hoe kunnen we dit seminar een follow-up geven, indien dit nodig of gewenst is?

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Without follow-up we will lose the meaning of the seminar.
- Meeting in Beit-Jalla or Ramallah.
- Weekend in Beit-Jalla.
- Meeting.
- I would love it.
- A weekend, or a meeting every 2-3 months.
- Another weekend seminar
- Meeting in Jerusalem

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- Yes, it is important, the organization should organize this.
- Participants can be connected to the organization through e-mail and keep updated.
- To communicate with each other and stay in touch.
- Maybe keep in touch by some website?
- Follow up and further joint activities.
- Follow up is a must! More seminars for the same group.

Wind of Change

رياح التغيير רוח של שינוי

- Tell friends and family, talk about it in the media.

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- ???
- ?
- Yes, we can have a discussion about the aftermath of the seminar.
- A meeting for a day or two in 5 years time.
- A meeting in Jerusalem or in de West Bank.
- I think we have to work on it in the seminar itself.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Connect people through a Facebook group.
- Having a seminar for each year of the seminar.
- Meetings, Facebook.

Heb je verder nog opmerkingen, kritiek, feedback en/of negatieve of positieve toevoegingen?

Antwoorden van de joods Israëliische deelnemers:

- Preparation in Israel was not answering my needs or explanation.
- Thank you a lot for everything, it was very important.
- The seminar is good at it is. If you want to invest more money, do more seminars.
- Thank you for the great effort and opportunity you gave us.
- Thank you!
- Thank you COME for this experience and keep up the good work!
- Wonderful and unique experience, I felt a lot of thought was put into it, in big and small details. Thank you very much!
- The committee was unfair.

Antwoorden van de '67 Palestijnen:

- I appreciate the effort, time and expenses that were invested in this seminar.
- Participants should try to meet again in other occasions organized by COME.
- Good to have three groups rather than two.
- The '48 Palestinian committee should be changed, they are too young to lead.
- Great idea, thank you for letting me be part of this seminar!

Antwoorden van de '48 Palestijnen:

- Thank you!
- Thank you for each and everyone who made this work. Thanks for letting us have this opportunity and go through this experience.
- At most points I felt that the group wasn't harmonized enough, especially during free time/meals. Maybe a stronger system should be provided of social relations on a personal level.

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

- I am pleased from what I have been through.

Antwoorden van deelnemers die niet hebben aangegeven tot welke groep zij behoren:

- Sometimes I felt the committee members were close to school teachers (shhh, stop). But they were very good on all other areas though.
- For me it was very important.

5. Persoonlijk nawoord door Maaike

Tijdens de terugreis naar het vliegveld werden in de bus door een aantal deelnemers hele ontroerende dingen gezegd. Voor mij bevestigde dit de bijzondere groep en het succes van het seminar. Een joods Israëliische deelnemster zei: “We moeten blijven dromen. Elke verandering lijkt in het begin onmogelijk, maar het verandert wel. Elke verandering begint met een droom. We moeten blijven dromen.” Daarna zei een '67 Palestijnse: “Dit was een hele waardevolle ervaring en eentje die het leven verandert. Ik houd van jullie allemaal en ik zal jullie allemaal missen. Het is verdrietig dat het afgelopen is en dat we ons van elkaar moeten scheiden, dat we elkaar niet meer zullen zien. Ik vraag jullie allemaal om morgen om 10 uur aan elkaar te denken.” Een '48 Palestijnse deelnemer zei: “Ik zat na te denken over de heenreis. Ik zat in de bus en ik zei niks. Het was stil in de bus. Ik dacht: ‘misschien is hij gevaarlijk, misschien zal zij tegen me schreeuwen’. En kijk ons nu: iedereen is gemixt en praat met elkaar. Dit is de belangrijkste verandering in deze tien dagen en het meest waardevol.” De orthodox joodse deelnemster zei op de terugweg het volgende (na een zwaar seminar voor haar): “Dit is waardevol voor mij: samen in de bus zitten, een situatie waarin ik mij niet hoeft te verdedigen. We gaan naar huis. Ik kom er nu achter dat dit voor sommigen van jullie heel ingewikkeld is en dat vind ik erg. Eigenlijk begint het seminar nu pas. Ieder gaat naar huis, de verandering zal zich pas na thuiskomst manifesteren, of niet. Ik wil jullie zeggen dat jullie allemaal altijd welkom zijn in mijn huis in Jeruzalem.” En iemand anders zei: “Dit seminar van COME is een succesverhaal. COME moet voor alle 10 miljoen Israëliërs en Palestijnen een seminar organiseren. Dan komt er wel een oplossing.” Ik was ontroerd en blij bij het horen van deze mooie woorden.

Riad heeft een (geheime) groep op Facebook opgericht speciaal voor dit seminar. Al snel tijdens en na het seminar waren alle deelnemers hier lid van (op eentje na, een Israëliër die geen Facebook gebruikt). Wat op deze groep geplaatst wordt, is alleen zichtbaar voor de groepsleden. Bij thuiskomst begonnen de eerste activiteiten al snel. Foto's, korte berichtjes, herinneringen, liedjes: Palestijnse en Israëliische deelnemers plaatsten van alles. Na enkele

Wind of Change

رياح التغيير
רוח של שינוי

dagen volgden ook filmpjes met foto's van het seminar op muziek gezet, uitnodigingen voor activiteiten van andere organisaties, nieuws en opinieartikelen over gebeurtenissen. De twee Palestijnse groepen hebben inmiddels een bijeenkomst gehad, een weekend met karaoke en barbecue in Ramallah. Diverse deelnemers hebben elkaar in gemixte groepjes alweer ontmoet. Onderling blijven de deelnemers in contact via Facebook, wat hiervoor een gemakkelijk en laagdrempelig middel is.

Elk seminar weer zie en hoor ik dat deelnemers een bepaald innerlijk proces doormaken, dat zichzelf als even belangrijk evalueren als het leren kennen van de andere kant. Zelfonderzoek, de eigen identiteit, de identiteit van de eigen groep, bewustwording van de eigen *narrative*: dit zijn dingen waarmee de deelnemers geconfronteerd worden tijdens het seminar. Een Palestijnse deelneemster zei: "Om de andere kant te veranderen, moet je eerst jezelf veranderen." Ik hoop dat u als donateur, en daarmee wij als stichting COME, kunnen blijven werken aan de positieve veranderingen die de deelnemers doormaken tijdens het seminar. Zoals een joods Israëliëse deelneemster op de laatste dag aangaf: "Ik ken nu de mensen aan de andere kant. Mijn angst is omgezet in vertrouwen."

Ik wil hierbij de gelegenheid nemen om de comitéleden, in het bijzonder Iris, te bedanken voor alle tijd en energie die zij in dit seminar gestoken hebben. Het bestuur van COME wil ik bedanken voor de ondersteuning en het meedenken dit jaar. En zonder de donateurs en de fondsen zou het seminar er überhaupt niet geweest zijn. Bij deze veel dank, niet alleen namens het comité, maar vooral namens de oud-deelnemers en de toekomstige deelnemers.

Maaïke Hoffer
Projectleider Stichting COME
Oktober 2011